

ФЕТИШОМИТОНИМИТЕ В РУСКАТА И КИТАЙСКАТА ЛИНГВОКУЛТУРА¹

Елица Миланова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

FETISH-MYTHONYMES IN RUSSIAN AND CHINESE LINGUOCULTURE

Elitsa Milanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This paper analyses fetish-mythonyms – the lexemes verbalizing the concept of mythological objects. It compares the traditional characteristics of similar fetishes in the Russian and Chinese linguoculture by analysing their appearance, magical functions, emotional impact and representation in various traditional beliefs and stories.

Key words: fetish-mythonyms, fetishism, lower mythology, Chinese linguoculture, Russian linguoculture

Митологията е онова пространство на колективното съзнание, което се появява със зараждането на цивилизацията и се превръща едновременно в неин продукт, хранилище и транслатор. Според В. М. Пивоев митологията е „едновременно процес и резултат от овладяването на света“² (Пивоев 1991: 99). В нея и чрез нея се актуализират и до днес единиците на *митологичното съзнание*³.

Едни от най-древните единици на митологичното съзнание са фетишите. Според А. Лосев фетишът представлява „най-обикновен чувствен предмет, на който се придават чисто човешки функции, при това

¹ Статията е разработена в рамките на програмата „Млади учени и постдокторанти“, Фаза 2.

² Преводът тук и по-долу е наш (Е. М.).

³ Концепцията за същността, функциите и особеностите на *митологичното съзнание* е разработена подробно от В. М. Пивоев в монографията „Мифологическо съзнание как способ освоения мира“ („Митологичното съзнание като начин за овладяване на света“) (вж. Пивоев 1991).

първобитночовешки, т.е. свързани с лова и събирачеството“ (Лосев 1996: 45). Тези предмети са „надарени със сили, които по принцип не им принадлежат, това е т. нар. демонична същност, която става неразделна част от тях. Неразделимостта сама по себе си възниква от първобитната неспособност да се различи вътрешното от външното“ (пак там).

В настоящата статия ще разгледаме най-разпространените в китайската и руската лингвокултура *фетишомитоними* – езикови единици, вербализиращи концептите за митологични неодушевени предмети с магическа функция. Такива са например *скатертъ-самобранка*, *молодильное ябълко* (в руската лингвокултура), *вълшебната четка шън-би 神笔 shénbǐ*, *драконовата перла лун-джу 龙珠 lóngzhū* (в китайската лингвокултура) и др.

1. Особенности на фетишомитонимите

Фетишомитонимите са специфичен подвид на *митонимите* (Фиг. 1) и като такива споделят някои от основните им характеристики:

- принадлежат към „вторичната реалност“;
- представляват резултат от митологичното мислене при структурирането на света;
- съдържат митологичен образ;
- съдържат етнокултурен компонент;
- притежават стереотипи, което прави възможно апелирането към образите в дискурса.

Фиг. 1. Лексико-семантична класификация на митонимите

От друга страна, фетишомитонимите притежават редица специфики, отличаващи ги от останалите единици митологично съдържание, върху които ще се спрем.

Фетишомитонимите са **наследник на най-ранната форма на митологично-религиозно учение**, зародила се по време на матриархата – фетишизма. Всъщност преклонението пред вещи е характерно за всички етапи на матриархата в определена степен. Съществената разлика е в разбирането за магическите функции на вещите. Фетишите се възприемат като средство за постигане на някакво желание, участват в ритуалната обредност, но за разлика от тотемите не се смятат за прародители. Границата между отделните периоди не е рязка и предполага известна дифузия на елементи и вярвания, доказателства за което намираме в изследванията на Е. Яншина върху фетиша към географски обекти (планини и реки), растения, оръжия и ритуални предмети, отразен в древно-китайски изворни източници, като „Каталог на планините и моретата“, „Исторически записки“ на Съма Циен, обредните книги на древните китайски династии (вж. Яншина 1984: 26 – 38). Според Е. Яншина култът към планината съчетава сложни елементи на фетишизъм и тотемизъм, които постепенно придобиват анимистични черти (Яншина 1984: 35).

Отгласи за това откриваме и в приказното пространство на двете лингвокултури, където понякога магическите предмети „оживяват“. Те не просто изпълняват определени функции, но и разговарят с главния герой или проявяват „човешки“ характер.

Именно **приказното пространство е основният дискурс на репрезентация** на фетишомитонимите. Понякога те се срещат и в междинните постмитологични жанрове на биличките (р.е. – былички) и билините (р.е. – былини).

На текстуално ниво фетишомитонимите са съхранени основно под формата на магически предмети, които героите използват. Нямаме точни митологични данни за произхода и развитието им. За сравнение – *змеят* в руската лингвокултура, както и китайският дракон *лун* 龍 *lóng* също участват в сюжети на приказки, но информацията за първообразите откриваме в самите митологични и постмитологични текстове. При фетишомитонимите **доказателствата за митологичен произход са косвени**, а първообразите могат да бъдат само частично реконструирани. Сред косвените доказателства за митологичния произход на вълшебните предмети в приказките най-показателни са:

- принципите на фетишизма, кодирани в поведението на магическите предмети;
- древните артефакти, изобразяващи магически предмети.

Сред основните принципи на фетишизма, кодирани в поведението на предметите, са не само магическите им функции и преклонението пред тях (героите спазват определен ритуал, за да ги получат, често извършват някаква форма на жертвоприношение), но и връзката с хтоничното.

В. Проп обособява специфична „група предмети, чиято вълшебна сила се основава на това, че са донесени от царството на мъртвите. Тук спадат водата, възвръщаща живота или зрението, ябълките, даряващи младост, покривките, осигуряващи вечна храна и изобилие и т.н.“ (Проп 2000: 167). В царството на мъртвите всичко е в изобилие, а благата са достъпни, без да предполагат физически труд и борба с природата. Принципите на хтоничния фетишизъм се разглеждат и от А. Лосев в изследванията му върху древногръцката митология и по-конкретно – периода на титаните (Лосев 1996: 48 – 49).

Хтоничната природа на фетишомитонимите може да бъде изследвана, а изводите за нея – допълнително прецизирани в рамките на последващи разработки.

Втората група косвени доказателства за митологичната природа на магическите предмети в приказките е свързана с наличието на артефакти, най-често изображения на тези предмети. От изследователска гледна точка интересни са раннохристиянските стенописи „Възкресението на Лазар“, на които Иисус е изобразяван с вълшебна пръчка в ръка (вж. Фиг. 2, А и Б).

А. Фреска от катакомбата на Петър и Марцелин, втората половина на III в. – началото на IV в.

Б. Фреска от катакомбите на Джиордани, IV в., Рим

Фиг. 2 (А, Б). „Възкресението на Лазар“

Първите християни, чието мислене е било в много голяма степен повлияно от митологичното, все още не са могли да си представят

човек (макар да е Божият син) като самодостатъчен източник на магическа сила. Магическата сила е опосредствана чрез вълшебен предмет – идея, която се пренася и в приказното пространство.

Фетишомитонимите в приказното пространство (а оттам можем да предположим, че и митологичните им първообрази) са **помощни средства за сюжета**, а не герои. Да вземем за пример билината „Добрыня Никитич и Змей Горыныч“. Сюжетът разкрива противоборството между двамата герои, завършило с победата на Добрыня Никитич. В билината са заложени три разпознаваеми от носителите на руската лингвокултура митонима – антропомитонимът *Добрыня Никитич*, зоомитонимът *Змей Горыныч* и фетишомитонимът *меч кладенец*. При това *меч кладенец* сам по себе си не е герой на сюжета, той не изпълнява волево своите функции, а е просто средство, чрез което се осъществява противоборството между героите.

Интересна е разликата между сюжетната функция на фетишомитонимите в руското и китайското приказно пространство.

За руската лингвокултура магическите предмети са инструмент за преодоляване на препятствията. Доказвайки, че е достоен за свръхестествена помощ, героят ги получава като средство, което му помага да стигне до истинската награда, обикновено жена и/или царство (например *живая вода* и *мертвая вода*, чрез които героят се съживява, за да продължи по пътя си в „Иван Царевич и Серый волк“).

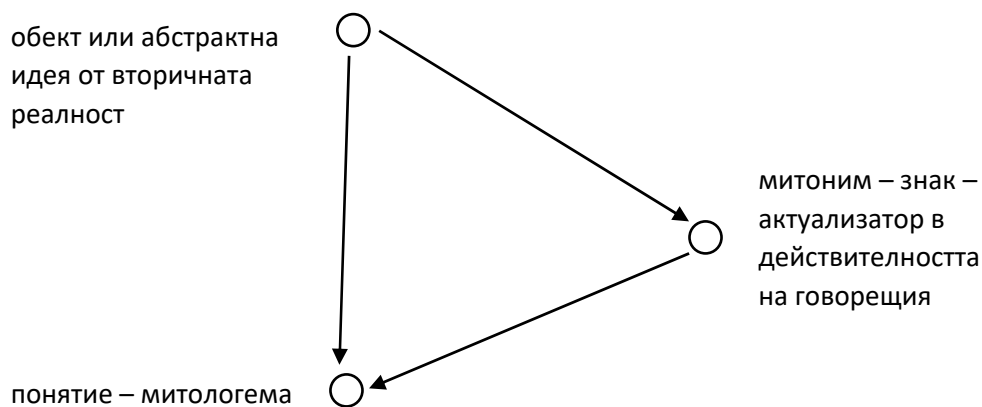
В китайското приказно пространство магическите предмети са самата награда, която героят получава за постъпките си (например *драконовата перла лун-дзю* 龙珠 *lóngzhū*, умножаваща благата, получена от главните герои за честността и добротата им, в приказките „Драконовата перла“ и „Драконовите плочки“). В някои случаи китайската лингвокултура предвижда получаването на магичен предмет като наказание за простъпките на човек. Когато героят Ча се проявява като алчен и жесток човек, *драконовата перла лун-дзю* 龙珠 *lóngzhū* променя функциите си. Тя превръща Ча в дракон *лун* за наказание (вж. „Приказка за Ча, който се превърнал в дракон *лун*“).

Гореспоменатите сюжети разкриват и още една разлика между фетишомитонимите в двете лингвокултури – докато за руската е характерна постоянна проява на едни и същи магически функции у съответния предмет, **китайската лингвокултура допуска многофункционалност и непостоянство на фетишомитонимите.** При това вълшебните предмети показват положителната си страна само за добрите герои (например *вълшебната четка* 神笔 *shénbǐ*, която спира да „съживява“ нарисуваното, когато попада в ръцете на алчни чиновници, от приказката „Вълшебната четка“).

В китайското приказно пространство прави впечатление **свързаността на конкретен фетишомитоним с конкретна приказка** (изключение е *драконовата перла лун-джу 龙珠*), докато в руското приказно пространство фетишомитонимите се повтарят в множество сюжети.

Последната особеност на фетишомитонимите се отнася и до двете лингвокултури и е свързана с връзката между митологичния обект, митологемата (концепта, идеята за него) и митонима. В своето дисертационно изследване върху лингвокултурологичния потенциал на митонимите предлагаме онагледяването на тази връзка чрез преосмисляне на Семантичния триъгълник на Фреге (Миланова 2021: 11 – 12).

Според Семантичния триъгълник на Фреге зад всяко понятие стои обект от действителността (денотат), който се означава със знак. В общия случай митонимите назовават митологични обекти, принадлежащи към т. нар. *вторична реалност* (по В. Красних). Много от елементите на *вторичната реалност* не могат да бъдат характеризирани като съществуващи обекти, а като абстрактни идеи, следователно зад всяко понятие (митологема) ще стои обект или абстрактна идея от вторичната реалност. Те се означават със знак (митоним), който ги актуализира НЕ във *вторичната реалност*, а в действителността на говорещия (вж. Фиг. 3).

Фиг. 3. Семантичен триъгълник на Фреге
в рамките на митологичния дискурс

Особен обаче е случаят с фетишомитонимите. При тях наблюдаваме **частично наличие на денотат**. За сравнение ще вземем зоомитонима *Змей Горыныч* и фетишомитонима *молодильное яблоко*. При *Змей Горыныч* денотатът съществува единствено и изцяло във вторичната реалност. В случая с *молодильное яблоко* съществува прототип на денотата и извън вторичната реалност. Физическият обект, носител на магическите функции, е част от действителността на говорещия.

2. Универсални архетипи при фетишомитонимите

Изследването на фетишомитонимите в двете лингвокултури извежда някои основни архетипи, които се повтарят. Това са образните функционални основи, залегнали в основата на митологемите. Макар в двете лингвокултури митологемите да се различават, архетипите, върху които са изградени, съвпадат. Тези архетипи до голяма степен отразяват представата на древните хора за блага, които ги очакват в отвъдното. Сред основните са:

- предмет, даряващ изцеление/ безсмъртие/ младост – *мертвая и живая вода; молодильное яблоко; праскови на безсмъртието* (蟠桃 *pántáo*);
- всесилно оръжие – *меч кладенец; 金箍棒 jīngūbàng* – *вълшебната тояга на Сун У-кун* (от „Пътешествие на Запад“);
- предмет, осигуряващ изобилие от храна/богатства – *драконова перла* (龙珠 *lóngzhū*); *скатерть-самобранка*;
- предмет, осигуряващ бързо придвижване/летене/преодоляване на пространства – *сапоги-самоходь; 牛皮 niúpí* – *бича кожа* (от приказката 牛郎织女 *niúlángzhīnǚ* „Пастирът и тъкачката“);
- изпълняващ желания предмет/творящ предмет – *палочка-выручалочка, 神笔 shénbǐ* – *вълшебната четка*;
- вълшебна „облечка“ на човек – *лягушачья шкура* (вж. „Царевна-лягушка“), *перата на дъщерята на духа на Жълтата река Хъбуо* (河伯 *hébó*) от едноименната приказка, *картини на момичета* (в различни сюжети).

3. Еквивалентност при фетишомитонимите

Наличието на общи архетипи в двете лингвокултури дава основание да се търси еквивалентност между фетишомитонимите. Тези архетипи обаче обикновено стоят в основата на различни митологеми, следователно, ако говорим за еквивалентност, то тя често няма да бъде пълна. Еквивалентността може да бъде разгледана на три нива:

- функционална еквивалентност, която се базира на архетипа;
- образна еквивалентност, която се базира на физическия облик на фетишомитонима;
- сюжетна еквивалентност, базирана на сюжетите, в които участва фетишомитонимът.

За пълна еквивалентност между митологемите говорим тогава, когато съвпадат и трите нива. В повечето случаи обаче съвпадат или

частично съвпадат едно/две нива. Да разгледаме съществуващите в двете култури средства за осигуряване на вечна младост, които чисто формално са плодове (срв. *молодильное яблоко* и *прасковите на безсмъртието 蟠桃 pántáo*). Тук съпадението е на функционално и частично – на образно ниво и можем да говорим за еквивалентност, даваща основание за сравняване на двата фетишомитонима. Когато обаче еквивалентността е само на образно ниво, при това частична, по-скоро ни се вижда неточно да определяме два фетишомитонима като еквивалентни. Такъв е случаят с *лягушачья шкура* и *бичата кожа 牛皮 niú pí*. В първия случай говорим за зооморфната „облечка“ на героинята, омагьосана от зъл вълшебник (вж. „Царевна-лягушка“), а във втория – за средство за бързо придвижване, предоставено на пастира от верния му бик, за да стигне до любимата си (вж. *牛郎织女 niúlángzhīnǚ* – „Пастирът и тъкачката“).

Смесването на нееквивалентни фетишомитоними води до риск от информационно изкривяване при усвояването им в нова култура. „Смята се, че културата е определена форма на обществено съществуване на хората, под която те си присвояват колективния опит“ (Тенчева 2011: 288). Често усвояването на чужда култура става именно чрез преводите на приказки или други съвременни жанрове, като филми, романи, игри и др., в които присъстват магически предмети.

Като вербализатори на единиците на митологичното съзнание фетишомитонимите са част от нематериалното наследство на древността, в което са кодирани вярванията, възприятията и преднаучното знание на нашите предци. Изучаването им е от съществено значение за разбирането на механизмите на митологичното съзнание, които продължават да действат на подсъзнателно ниво и в съвремието.

ЛИТЕРАТУРА

- Лосев 1996:** Лосев, А. Ф. *Мифология греков и римлян*. [Losev, A. F. *Mifologiya grekov i rimlyan*.] // Сост. и ред. А. А. Тахо-Годи. Москва: „Мысль“, 1996. 975 с. ISBN 5-244-00812-9.
- Миланова 2021:** Миланова, Е. Д. Лингвокултурологичен потенциал на митонимите в руския и китайския език (автореферат). [Milanova, E. D. *Lingvokulturologichen potentsial na mitonimite v ruskiya i kitayskiya ezik (avtoreferat)*.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2021.

- Пивоев 1991:** Пивоев, В. М. *Мифологическое сознание как способ освоения мира.* [Pivoev, V. M. Mifologicheskoe soznanie kak sposob osvoeniya mira.] Петрозаводск: Карелия, 1991, 111 с., ISBN 5-7545-05848-5.
- Проп 2000:** Пропп, В. Я. *Исторические корни волшебной сказки. Научная редакция, текстологический комментарий И. В. Пешкова.* [Propp, V. Ya. Istoricheskie korni volshebnoj skazki. Nauchnaya redaktsiya, tekstologicheskij kommentarij I. V. Peshkova.] Москва: Лабиринт 2000. 336 с. ISBN 5-87604-008-8.
- Тенчева 2011:** Тенчева, Б. *За българската реклама като обект на изучаване от гледна точка на културологията.* [Tencheva, B. Za balgarskata reklama kato obekt na izuchavane ot gledna tochka na kulturo-logiyata.] // Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, том 49, кн. 1, сб. Б, Филология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011, 276 – 289. ISSN 0861-0029.
- Яншина 1984:** Яншина, Э. М. *Формирование и развитие древнекитайской мифологии.* [Yanshina, E. M. Formirovanie i razvitie drevnekitayskoj mifologii.] Москва: Главная редакция восточной литературы издательства „Наука“, 1984, 248 с.

ИЗОБРАЖЕНИЯ

- Фреска от катакомбата на Петър и Марцелин, втората половина на III в. – началото на IV в. – „Възкресението на Лазар“. // В: „Двери на православието“ <https://dveri.bg/component/com_content/Itemid,130/catid,94/id,19111/view,article/> (10.12.2023).
- Фреска от катакомбите на Джиордани, IV в., Рим – „Възкресението на Лазар“. // В: „Двери на православието“ <https://dveri.bg/component/com_content/Itemid,130/catid,94/id,19111/view,article/> (10.12.2023).